

KOVÁCS MÁRIA
(Miskolc)

A magyar jogi terminológia egységesülése a XVIII–XIX. század fordulóján

A magyar jog- és igazságszolgáltatás nyelve évszázadokon keresztül a latin volt. A magyar nyelvű terminológia és szaknyelv megteremtésének igénye viszonylag későn jelent meg, annak ellenére, hogy az alapvető jogi szakkifejezések évszázadok óta éltek nyelvünkben. Bár használatuk elsősorban a szóbeliségre korlátozódott, hisz a pereket első fokon szóban folytatták le, méghozzá a jogvitában álló felek által értett nyelven, ez a meglévő magyar nyelvű szakszókincs korábban is alapjául szolgálhatott volna a terminológia magyarításának. Az egységes magyar jogi szaknyelv és terminológia megalkotásának késői igénye pusztán nyelvi okokkal nem magyarázható. Nyilvánvaló, hogy a történelmi-társadalmi előzmények ismerete segíthet az okok feltárásában. Az egységes jogi szaknyelv kialakításának társadalmi igénye mögött három fontos feltétel húzódik meg:

- a) egységes jog
- b) egységes jogalkalmazás
- c) azonos nyelv használata

Az egységes jog azt jelenti, hogy a hatóságok az ország egész területén ugyanazon jogszabályokat, törvényeket alkalmazzák. A feudalizmusban mindez nem valósult meg. Egyrészt a rendi viszonyok miatt, másrészt a területileg elkülönült szokásjogok miatt, amelyek a XIX. század kezdetéig léteztek. A fennálló jog sokfélesége akadályozta a terminológia egységesülését. A jogalkalmazás egységes volta szintén fontos feltétele a szaknyelv létrehozásának. A feudális jogszolgáltatási rendszer azonban rendkívül bonyolult volt. Egymás mellett azonos szinten sokféle jogalkalmazó és jogalkotó szerv tevékenykedett, továbbá a helyi szokásjogok is jelentősen eltértek egymástól (Csizmadia – Kovács – Asztalos 1981: 221-222). A XVI-XVII. században az ország területén háromféle állami fennhatóság érvényesült: az ország középső részén a török, Erdélyben a fejedelmi, a királyi Magyarországon pedig a hagyományos jogszolgáltatás. Ez a heterogenitás mindenféle egységesítési törekvést lehetetlenné tett. Az azonos nyelv használata szintén fontos feltétele az egységes terminológiának. A jogi szaknyelv döntő mértékben különbözik minden más szaknyelvtől, hatása ugyanis a társadalom egészére kiterjed, alapvető kívánalom vele szemben, hogy a jogvitában álló felek is értsék. Magyarországon a XVIII. századig a perek legtöbbször szóbeliek voltak, csak ezt követően vált uralkodóvá az írásbeliség. Első fokon a perek a felek által értett nyelven folytak le. A perek nyelve tehát elválaszthatatlan volt az ország etnikai viszonyaitól. A korabeli Magyarország etnikai viszonyaira a sokféleség volt jellemző, egyik nemzetiség sem került túlsúlyba az ország egész területén, így első fokon a pereket legalább hatféle nyelven folytatták le (Arató 1980: 117-159). A felsőbbíróságok azonban iratokból ítéleztek, számukra így elengedhetetlen volt valamilyen közös nyelv használata. Érthető, ha ehhez olyan nyelvet választottak, amely rendelkezett jogi terminológiával. Ebben a korszakban célszerűtlen lett volna a jog nyelveként olyan nyelvet választani, melyet az

ország lakosságának jelentős része nem ért, s amely még csak a kezdetén tart a szakszavak megteremtésének.

A feudális jogalkotás és jogalkalmazás főbb sajátosságait áttekintve megállapíthatjuk, hogy annak területi megosztottsága, sokfélesége az egységes jogértelmezést sem tette lehetővé, ennek hiányában pedig fel sem merült az egységes jogi szaknyelv kialakításának igénye.

A XIX. század elején a korábinál nagyobb figyelem irányul a jogi szaknyelvre: megjelenik több, a szaknyelv állapotával foglalkozó tanulmány, s nagy számban látnak napvilágot a magyar nyelvű terminológia megteremtését célzó, úgynevezett tisztí szótárak, műszótárak. Vitathatatlan erjesztője ennek a folyamatnak a nyelvújítás, amely a nyelvfejlés eszközei közül a tudatos szóalkotást tartotta legfontosabbnak. Nemcsak az írók, hanem a társadalom- és természettudományok művelői is kötelességüknek érezték, hogy a magyar tudományos szakszókincset megteremtsék. Az országos méretűvé nőtt mozgalom a jogásztársadalom színe-javát is mozgósította, a magyar szaknyelv megteremtésére sarkallta. A nyelvújítás hatása mellett feltétlenül meg kell említenünk azokat a törvényeket, amelyek szintén fontos előmozdítói voltak nyelvünk ügyének. Az 1792. évi VII. törvény (www.1000ev.hu), amely kötelező tantárggyá tette anyanyelvünket, azt is kimondta, hogy a közhivatalokat idővel magyarul /is/ tudókkal fogják betölteni. Az 1805. évi IV. törvény (www.1000ev.hu) alapján azonban a törvényhatóságok már az udvari kancelláriához, sőt az uralkodóhoz is intézhették magyar nyelven felirataikat, s azokra a helytartótanácsnak magyarul kellett válaszolnia. E törvénynek köszönhetően a magyar nyelv előtt megnyíltak a jog legtevékenyebb intézményei: a bíróságok. S ha a lehetőség immár adott volt, s a nyelvújítás révén a korszellem is ezt diktálta, jogászaink azonnal hozzáláttak, hogy a magyar jogi szaknyelv hiányzó szókincset megteremtsék. Az 1800-as évek elejének jogi terminológiája még jelentős részben latin kifejezésekből állt, s a hivatalos iratok nagy része még latinul íródott. Létezett azonban már egy szerényebb terjedelmű magyar szókincs, ez azonban kevésnek bizonyult a tételes jog, a jogalkalmazás és közigazgatás magyar nyelvűvé válásához. A helyzet sajátosságaiból adódóan a jogászok foglalkoztak elsőként ezzel a szakmai – nyelvészeti problémával. Vizsgálódásaik, a szaknyelvet megteremteni kívánó igyekezetük azonban jelentősen felgyorsította a jogi terminológia magyar nyelvűvé válását, egységesülését. A jogi műnyelvünk kialakítására törekvő első kísérletek az egyéni korlátolt erő és képesség termékei lettek. Péchy Imre *A magyar nyelvről a polgári és peres dolgok folytatásában* (Pest, 1806) című könyve inkább csak oktató, mint gyakorlati kézikönyv akart lenni. Kezdetleges műszókönyv volt Ottlik Dániel *A tisztbeli írásmód saját szavai* (Pest, 1806) című munkája, valamint a szerző nélküli „*Pesti gyűjteménye a tisztbeli írásmód saját szavainak*” (Pest, 1807) című összeállítás. Részletes bevezető tanulmányt és a szakkifejezések elég széles körének magyar nyelvű megfelelőit is tartalmazta Pápay Sámuel *Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról az oda tartozó kifejezések gyűjteményével* című műve, amely Veszprémben, 1807-ben jelent meg. Terjedelmében hasonló, az egyes kifejezések magyarázatában, értelmezésében szűkszavúbb Szirmay Antal *Magyarázattya azon szóknak, melyek A' Magyar országai Polgári, 's Törvényes dolgokban elő fordulnak némelly rövidebb formákkal* című szótára, mely Kassán, 1806-ban jelent meg.

A század első éveiben megjelenő műszótárak a magyar nyelvű terminológia megalkotásának, egységesítésének következtében láttak napvilágot. Magyar nyelvű

szakszókészletük arról tanúskodik, hogy a szinonímák egymás mellett éltek. Jól szemléltetik ezt a latin szakszavak különböző szótárakból származó magyar megfelelői:

contractus 'szerződés'

kötés (Pesti gyűjt.)

szerződés (Szirmay)

alku (Szirmay)

megalkuvás (Szirmay)

lekötelezés (Szirmay)

Az egyetlen jogi terminus megfelelőjeként felsorakoztatott magyar szakszavak mutatják az egymás mellett élő kifejezések nagy számát, az alakuló jogi nyelv bizonytalanságait, a terminológia egységesülésének kezdeti fázisait. Maguk a szótárírók is egy-egy latin szakkifejezésre többféle lehetséges magyar megnevezést közöltek, s csupán az idő és a gyakorlat dönti el, hogy közülük melyik lesz valódi terminus technicus.

A jogi terminológia kialakulását, egységesülését a tisztí szótárakon kívül célszerű a korabeli jogalkalmazás nyelvhasználatában is megvizsgálni. A szaknyelv fejlődését kétségtelenül a sedria (megyei törvényszék) iratain keresztül lehet a legjobban követni. Alsóbb szinteken ugyanis a pereket nem feltétlenül foglalták írásba, a pusztán iratból ítélkező kúriai bíróságok pedig eleve latinul dolgoztak. A sedria első- és másodfokon eljáró hatóság is volt, szám szerint e hatóságnál lehet a legtöbb írásos anyagot találni. Anyaggyűjtésemben ezért a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (B-A-Z. mLt.) forrásaira, Borsod Vármegye Törvényszékének irataira támaszkodtam. A forrásanyag leírása:

1. Ügyviteli iratok, vegyes iratok 1785–1787;
13 doboz, 4 kötet, 1,8 fm.
2. Segédkönyvek
  - a) Regestrum actorum sedrialium, 1786.
  - b) Regestrum actorum sedrialium, 1787.

Mivel az anyag egyetlen szerves levéltári egységet alkot, a továbbiakban hivatkozásként az ügyirat darabszámának megjelölését alkalmazom.

A XVIII. század végéről származó törvényszéki iratokat vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a peres akták zöme latin nyelvű, illetve a latinul írt iratok tartalmazzak egy-egy magyar nyelvű részt. Anyaggyűjtésem során csak azokat az aktákat vizsgáltam, amelyek részben vagy egészben magyar nyelvűek. Főleg a tanúkihallgatások, kérelmek, folyamodványok, a falusi bíróságok hivatalos levelei a sedriához, az ügynevezett prókátórvalló levelek (mai fogalmaink szerinti ügyvédi megbízások) születtek meg magyarul. Az akták közös sajátossága, hogy a bűncselekmények mai értelmezés szerinti minősítése és az ítélet általában azokban a periratokban is latin nyelvű, amelyek egyébként magyarul íródtak. A magyar szövegek sem alkotnak azonban összefüggő egységet, bennük jelentős számban fordulnak elő latin kifejezések.

A magyar szakszókincs kialakulásának, egységesülésének folyamatát szemlélteti, hogy ugyanazon időben találkozunk az egyes jogi fogalmak latin és magyar megnevezésével. Ilyenek a XVIII. század végén: *passzus* (NR. 119) és *levél* (NR. 119) 'útlevel', *testis* (NR. 147) és *tanú*, (NR. 182) *successor* (NR. 182) és *maradék* (NR. 4) 'örökös'. A megszülető magyar terminológia még nem szilárdult meg, így előfordult, hogy ugyanazon jogi fogalom megnevezésére két vagy több magyar műszó jelent meg:

kicsap (NR. 119) és *kihajt* (NR. 118) 'kitilt', *lopó* (NR. 182) és *tolvaj* (NR. 167). A szaknyelvben végbemenő folyamatról sokat elárul a peres aktákból gyűjtött szókincs fogalomkörök szerinti csoportosítása, amely megmutatja, hogy az eljárási, jogi megnevezések melyik része vált legkorábban magyar nyelvűvé, s melyek maradtak legtovább latinok. Biztos, hogy a jelentésnek is szerepe lehet abban, hogy az egyes jogi fogalmakat jelölő szakszavak mikor válnak magyar nyelvűekké, mikor egységesül a terminológia. Nyilvánvaló, hogy azok a terminusok, amelyeket feltétlenül érteniük kellett a jogvitában álló feleknek is, a lehető legkorábban kiszorították a használatból latin megfelelőiket. A csupán iratban szereplő, avagy csak a jogalkalmazók által használt kifejezések pedig természetesen tovább őrzik latinságukat. Az eljárási szakszavakat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az iratokban döntően latinul fordulnak elő: *citál* (NR. 108) 'idéz', *de eo utrum* (NR. 147) 'kérdőpontok', *judicium remedium* (NR. 20) 'jogorvoslat', *recognoscál* (NR. 4) 'megismer, azonosít', *sententia* (NR. 195) 'ítélet'. Jóval kevesebb magyarul megjelenő kifejezéssel találkozhatunk ebben a csoportban: *esedezik* (NR. 150), *esküszik* (NR. 4), *vád* (NR. 182). A szereplők megnevezései között jóval nagyobb arányban található magyar szakszavak: *adós* (NR. 112), *bíró* (NR. 154), *esküdt* (NR. 186), *kártvallott* (NR. 175) 'károsult', *maradék* (NR. 4) 'örökös', *rab* (NR. 112), *szolgabíró* (NR. 182), *tanú* (NR. 182). Ennek oka nyilván az, hogy a fogalomkör kifejezéseit érteniük és használniuk kellett a peres feleknek is. A vádak megnevezésére szolgáló szavak már vagy csak magyarul fordulnak elő, vagy a peres iratokban a latin kifejezés mellett a magyar megfelelő is megjelenik.: *fojtogat* (NR. 119), *garázdálkodó* (NR. 147), *gyilkosság* (NR. 195), *házasságtörés* (NR. 176), *isten-káromló* (NR. 154), *káromkodik* (NR. 182), *sikkaszt* (NR. 150). Párhuzamosan fordul elő a *blasphemia* (NR. 186) és magyar megfelelője az *istenkáromlás* (NR. 154). Az alakuló terminológia bizonytalanságait, az egységesülés kezdetét mutatják az egymás mellett élő szakszavak ugyanazon jelentéstartalom megnevezésére: *feltör* (NR. 152) és *felver* (NR. 152), *istenkáromlás* (NR. 154) és *káromkodik* (NR. 182). Feltűnő ezen szakszavak csoportjában, hogy nem csupán főnévi, hanem igei szófajú szavak is előfordulnak benne. Ez a mai jogi szaknyelvben a vádak megnevezésére nem használatos. A XVIII. század végén azonban a szaknyelv még kezdetleges állapotban volt, stílusa, mondat szerkesztési sajátosságai, az eljárás során használt formulái nem kristályosodtak ki. A büntetésnemek megnevezései a vizsgált iratokban általában magyarul jelennek meg: *kicsapás* (NR. 119) 'kitiltás', *kaloda* (NR. 147), *korbácsütés* (NR. 119), *pálcaütés* (NR. 155), *tömlőc* (NR. 155). Feltehetően azért váltak viszonylag korán magyar nyelvűvé az idetartozó kifejezések, hogy általuk az elkövető is értse, mi vár rá. A főbenjáró bűnök tárgyalását tartalmazó akták végig latinul íródtak, így anyaggyűjtésem során a legsúlyosabb büntetésnemek magyar megfelelőivel nem találkoztam. Az okiratok megnevezéseit vizsgálva megállapítható, hogy a vizsgált korszakban döntően latinul jelennek meg: *chartabianka* (NR. 20) 'adóslevél', *contractus* (NR. 4) 'szerződés', *passzus* (NR. 119) 'útlevél', *testamentum* (NR. 41) 'végrendelet'. A latin szavak dominanciája meglepő e témakörben, hisz ezek az okiratok nem az igazságszolgáltatás fórumán születtek, hanem az emberek egymás közötti jogi viszonyainak rögzítésére használták. Ennek okát vélhetően az írásbeliség hagyományörző jellegében kell keresnünk. Az anyagi jogi kifejezések döntően magyar nyelvűek: *adósság* (NR. 20), *jószág* (NR. 7), *kezesség* (NR. 112), *kölcsön* (NR. 7), *kötelez* (NR. 4), *örökség* (NR. 7), *tulajdon* (NR. 150). Ezek az elnevezések a vagyoni jogi viszonyokban létesített jogügyletekhez kapcsolódnak, amelyek

a felek között közvetlenül jönnek létre, és sok esetben az írásos forma sem kötelező. Ennek köszönhető az e fogalomkörben előforduló magyar szakszavak nagy száma.

A XVIII—XIX. század fordulójának a magyar nyelvű terminológia megalkotását, egységesítését célul tűző tiszti szótárainak, műszótárainak és a jogalkalmazás nyelvhasználatának vizsgálata együttesen alátámasztják azt a megállapítást, hogy ez a korszak a magyar jogi szaknyelv megalkotásának, a szakkifejezések egységesülésének első periódusa.

Felhasznált irodalom

Arató Endre 1980. A nem magyar népek nemzeti ideológiája és mozgalmi a polgári fejlődés kezdetén (1790-1792). In: Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest 117-159.

Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László 1991. A feudális állam 1926-tól 1848-ig. In: *Magyar állam és jogtörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest 221-222.

Ottlík Dániel 1806. *A tisztebeli írásmód saját szavai*. Pest

Pápay Sámuel 1807. *Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról az oda tartozó kifejezések gyűjteményével*. Veszprém.

Péchy Imre 1806. *A magyar nyelvről a polgári és peres dolgok folytatásában*. Pest

Szirmay Antal 1806. *Magyarázattya azon szóknak, mellyek A 'Magyar országi Polgári, 's Törvényes dolgokban elő fordulnak némelly rövidebb formákkal*. Kassa szerző nélkül 1807. *Pesti gyűjteménye a tisztebeli írásmód saját szavainak*. Pest www.1000ev.hu (A Magyar Törvénytár internetes változata).